

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р арх. Иван Данов

УАСГ – София

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор' в професионално направление: 5. 7. Архитектура, строителство и геодезия, докторска програма „Архитектура на сгради, конструкции, съоръжения и детайли,, към Варненски свободен университет „Черноризец Храбър,,.

Със заповед № 338 от 23. 06. 2026 г. на Ректора на ВСУ „Черноризец Храбър,, съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд

на тема: „Организационни модели за създаване на сгради в България и Бавария и формиране на професионалните задачи на архитектите,,

за придобиване на образователната и научна степен „доктор,, в областта на гореописаното професионално направление. Автор на дисертационния труд е дипл. инж. арх. Стоян Георгиев Тодоров – докторант в неуточнена форма (според представената документация) на обучение към катедра „Архитектура и урбанистика,, с научен ръководител доц. д-р арх. Жечка Илиева.

Представеният от дипл. инж. арх. Стоян Тодоров комплект материали на хартиен носител, включва следните документи:

- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;

Докторантът не е приложил студии, монографии, публикации по темата на дисертационния труд. Представеният труд е с обем 696 страници, от които текст 504 стр., приложения 192 стр., 60 фигури, библиография от 24 монографии, 25 нормативни печатни издания и 86 източника от интернет. Структуриран е в увод, пет глави и заключение. (чист текст 504 стр.) От 24-те монографии, поне осем не са научни трудове (стенограма на Чърчил от Хансард, кодекси на Леонардо, „Арс Магна,, на Лул и др.).

1. Бележки и коментар по документите и по допусната процедура

Авторът на настоящата рецензия счита, че обемът на дисертационния труд – 504 страници основен текст, както и значителният обем на автореферата – налагат съществена редакция

както по отношение на съдържанието, така и от стилистична гледна точка. В текста се наблюдават множество повторения и директно възпроизвеждане на нормативни документи, които в значителна степен могат да бъдат изведени в приложения, за да се акцентира върху основните тези, аргументи и научни резултати. Включването на формуляри, административни документи и съдебни решения също увеличава обема, без винаги да допринася пряко за аналитичната стойност на изследването. Налице е диспропорция между основния аналитичен текст и приложния материал. Следва да се отбележи и използването на цели страници на чужд език. При положение че официалният език на научното изложение е български, подобни материали биха могли да бъдат представени в приложения или чрез прецизирани цитати и преводи.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Докторантът не е представил автобиография. Предвид факта, че рецензентът познава него и професионалния му път повече от десет години, могат да бъдат посочени достатъчно лични впечатления. Арх. Тодоров е възпитаник на Техническия университет в Мюнхен и е член на Камарата на архитектите в Бавария и България. Той е утвърден професионалист с успешна архитектурна практика в Германия и България. В професионалната му работа се открояват прецизност, последователност и висока степен на ангажираност. Познава съвременните тенденции, технологии и практики в архитектурната професия и има непосредствен практически опит с различията между условията за упражняване на професията в Германия и България. Тази силна професионална ангажираност към разглежданите проблеми на места оказва влияние върху академичната дистанция в изложението.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Актуалността на разработвания в дисертационния труд проблем в научно, научно-приложно и приложно отношение е значителна. Темата засяга в дълбочина проблемите на държавността у нас. Още през 2013–2014 г., Министерството на инвестиционното проектиране, чиито ръководител беше авторът на настоящата рецензия, изготви цялостна промяна на строителното законодателство и на закона и наредбите за обществени поръчки в строителството, които 99% се опираха на германското строително законодателство и опит от онова време. Тези промени не бяха приети нито от тогавашните управляващи, нито от опозицията. Причините ще станат ясни по-нататък при анализа на настоящия труд. В този смисъл докторантът е продължител на едно дело, което има потенциал да има положително влияние върху строителната дейност в България и което би минимализирало критикуваните от обществото корупционни практики, които обаче трайно не могат да бъдат отменени. Над анализа на причините и на условията за корупционните практики тегне нещо като „неофициална бариера“, в публичното пространство. Авторът на рецензията, предвид опита, който е натрупал, приема, че темите в труда са изключително актуални и обществено значими. От решаването на третираните проблеми много зависи бъдещото развитие на страната.

4. Познаване на проблема

Арх. Тодоров познава в дълбочина проблемите, които разглежда, и разполага със значителен практически опит в тази област. Използваният литературен и нормативен материал показва способност за аналитичен и критичен подход към голяма част от поставените въпроси.

5. Методи на изследването

Декларираните методи на изследването са холистичен (цялостен) сравнителен подход към феномени в секторите „Строителство,, в Бавария и България. Авторът използва методи от Теория на системите, системен, съпоставителен и сравнителен анализ и синтез. Той предлага пробация на предложени от него модели. По отношение на декларирания подход чрез анкета, авторът на рецензията не можà да намери в труда самата анкетата и резултатите от нея. Същото се отнася и за предложеното софтуерно приложение за нов „дигитализиран бизнес процес,,, чиято дефиниция и функционален обхват не са достатъчно ясно изяснени. Има сериозно съмнение относно декларацията, че в софтуера „направените заключения получават своето практическо потвърждение,, (стр. 478). Не е логично софтуер, който имплементира допусканията на автора, същевременно да ги потвърждава. Няма такъв алгоритъм или образно казано, това е нещо като познатата ситуация на „затворен кръг на допускания и потвърждения,,. Необходимо е тестване при други оценъчни условия, за да се претендира за обективност и за да има научна стойност, тоест достоверност.

Избраните методи на изследване са познати и широко използвани в съответните научни области. Те създават предпоставки за постигане на поставените цели и за формулиране на отговори на изследователските задачи. Същевременно някои от заявените методи и резултати изискват допълнително емпирично потвърждение, за да се повиши степента на научна достоверност на изводите.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд като аналитичен преглед на съдържанието по глави.

6. 1. Въведение – Тук водещият мотив на арх. Тодоров е желание да наложи профила на съвременния архитект като „генералист,, и прави заключения относно някои закономерности в упражняването на професията „архитект,,. До много голяма степен авторът на рецензията, разбирайки, че тези твърдения се базират на германския бекграунд на арх. Тодоров, се съгласява, че те безспорно са верни, но са териториално и

времево силно диференцирани. Абсолютизирането на един модел в нашия многополярен и отворен свят също предизвиква сериозни резерви в рецензента. Познати са много успешни архитектурни практики, особено от Северна Америка, където така наречените архитекти „звезди,, възлагат изработването на работни проекти на специализирани проектантски фирми, чиито основен състав е от „тесни специалисти,,. Да не говорим за английския модел, в който аналогичните на германските фази на проектиране според НОАІ – 6-та, 7-ма и 8-ма, а понякога дори и 5-та, се изпълняват от изцяло друга професия – т. нар. „quantity surveyor (QS)“. Това означава, че световната практика допуска, както „генералисти,, така и успешна практика на „тесни специалисти,, както арх. Тодоров ги нарича. Още в началото на труда се забелязва известно абсолютизиране или пристрастност към качествата на баварския модел. Този елемент, имайки повече по-скоро декларативен характер, се отразява върху обективността на едно научно изследване и е проблем. Науката работи с факти, научен инструментариум и научни доказателства и това е една от основните разлики от пропагандата и обикновената медийна реклама.

Дефинираните обекти на изследването са „сградите в България и Бавария като резултат от възплъщението на специфични строителни култури, на рамкови условия и на зависимости между ролята на архитектите и възложителите в строителни начинания и качеството на застроената жизнена среда,, (край на цитата), предполага изследване на сгради, каквото е декларирано, но не е намерено в текста. Обектът на изследване реално са нормативните и институционални рамки, тоест рамковите условия за практикуване на професията „архитект,, в Бавария (по-точно в Германия, предвид факта, че голяма част от използваните от автора на труда документи са германски) и в България. Обаче в труда не е представено достатъчно доказателство, че рамковите условия влияят и определят качеството на жизнената среда. Самото дефиниране на „качество на жизнената среда,, се базира на документ от Давос от 2018 г., който има характер на политическа декларация, но не е съвместим с архитектурната наука. Тук трябва да се отбележи, че докторантът много правилно е дефинирал, че „качеството на жизнената среда,, зависи от строителната култура, макар че буквалният превод от немски на термина „строителна култура,, не е съвсем адекватен на значението в България.

Неяснота има и по отношение на предмета на изследване, а що се отнася до обхвата на изследването, то той се нуждае от сериозно прецизиране в посока – редукция. Целите на изследване също не са добре определени. Не може цел на изследването да бъде (цитирам) „проведен анализ на интересите и на обществените призвания на участниците в процеса, (стр. 23). Анализът е инструмент на изследване, а не цел.. Предложените

четири хипотези са формулирани така, че да не могат да бъдат опровергнати. Формулировка от вида „колкото повече са деформирани.... толкова по-силен е“, е носител на оценъчни термини, за които няма мярка. Науката обаче изисква конкретика и точност. В този смисъл тези хипотези не носят неопровержима информация, но биха могли да бъдат основание за по-нататъшно изследване, каквото не е проведено. Хипотезата е научно обосновано предположение, което се опитва да обясни дадено явление или връзка между събития и подлежи на проверка и доказване, каквото в труда не е намерено.

Тези бележки са насочени в значителна степен към организацията на обучението и към процедурите, предхождащи защитата, доколкото разработването и прецизирането на изследователския апарат са част и от образователния компонент на докторската програма. В този контекст считам, че научното ръководство е следвало да насочи автора към по-ясно дефиниране на предмета, целите и проверимите хипотези.

6. 2. Глава първа – Исторически метаморфози на професионалните задачи на архитектите в България и Бавария. Това е много задълбочено изследване на архивна документация от 1861 насам. Много добър исторически обзор с ползване на запазени и представени автентични документи. Особено убедителен е анализът на историческия период в България до 1944 г., който носи спомена и духа на „архитекта – генералист,. Авторът на рецензията обаче намира, че смесването на периода 1945 г. до днес като един, не е правилно. Верен е изводът, че трите принципа – здравина, функционалност и естетика в различна степен са спазвани и прилагани, както и фактът, че архитектът е загубил ролята си на „генералист,, какъвто до голяма степен е бил до 1945 г. Промените след Втората световна война в България са политически и икономически. Арх. Тодоров много прецизно проучва промените в нормативната база, както и в ролите и функциите на архитектите в този период. Борави с доказателствен материал и документи. Смесването обаче на периодите 1945-1989 и след това, според автора на рецензията, е слабост от научна гледна точка, а съпоставката с Бавария за този период – необоснована. В Бавария никога не е имало сътресение по отношение на частната собственост и нейното постепенно еволюционно осъвременяване. Дори нацистският режим (1933-1945 г.), който е тоталитарен, я запазва, а този факт обуславя непрекъснатостта и последователността в елементите на нейното развитие, което включва и процесите, свързани с рамковите условия за практикуване на професията архитект. За да се аргументира авторът на рецензията ще ползва марксисткото определение, че културата има надстроечен характер, тоест зависи от икономическата база (а Маркс смята, че архитектурата е част

от културата – твърдение, към което авторът на рецензията има известни резерви). Следователно рамковите условия за практикуване на професията „архитект,, са следствие от вида собственост като икономически модел. За мое съжаление, арх. Тодоров не анализира няколко факта, оказали огромно влияние върху разликите в условията за практикуване на професиите. Бавария е една от най-богатите федерални републики на Германия, почти незасегната от войната 1939-1945, останала след това в американската зона на влияние, включително и икономическо. Мюнхен е отделен град – държава – отделна федерална република, окачествена като „свободен град,,. Политическият преход в Западна Германия е от тоталитарна към демократична форма на властта, при това на федерален принцип – тоест при сериозна децентрализация, без промени във вида собствености. Това дава сериозни предпоставки за свобода и народовластие. Няма прекъсване и сътресения в исторически и икономически аспект по отношение на собствеността, което не води до промяна на статута на практикуващия архитект и на администрацията. В същото време в България се установява икономически модел на държавен капитализъм (само с ограничена лична собственост) и тоталитарна политическа власт, наричани по пропагандни причини – социализъм. В тази комбинация власт имащите нямат нужда от „архитект-генералист,, – самостоятелен, независим, знаещ, можещ и имащ понятие от строителна икономика професионалист. Още повече, че в този период има единни държавни цени, включително в строителството, които напълно обезсмислят сегашните фази 6-та и 7-ма, според Методиката на днешната Камарата на архитектите в България (КАБ). В онова време има нужда от проектантислужители, организирани в проектантски организации, които постепенно напълно се отделят от строителния процес и стават „архитекти – книжовници,, (Моля да не се бърка с „бумажници,, както ги наричаха в късните 80 години в СССР). През 1960 г. държавната власт, която всъщност е партийна, измисля длъжността „главен архитект,, тоест архитект над другите колеги. Той е овластен, за да обслужва управляващите и да канализира работата на колегията, включително да разрешава отклонения от строителните правила и норми, когато властта иска това. Главният архитект тогава е поставен над закона. За да има мир в професионалния архитектурен свят се създава казионният съюз на архитектите в България (САБ), а колегите са поблазнени да се причислят към хората на изкуството, с някои привилегии, последвали от това. Резултатът е още по-голямо отдалечаване от строителната практика. Този вид държава и нейният икономически модел нямат нужда от „генералисти,, от типа на някои архитекти в Бавария.

След 1989 г. новата Конституция възстанови и гарантира частната собственост и правото на свободна икономическа инициатива. Политическата система се основа на съвременни демократични принципи, аналогични на тези в Западноевропейските страни. Обаче от около 20 години насам, икономиката на страната се оформи и днес се характеризира като олигархичен модел, с представителна, но зависима от олигархията демокрация. Структурите на този модел и по-специално, свързаните със строителния бизнес, се запазват основно с изпълнение на инвестиционни проекти, финансирани с държавни и европейски средства. В тези условия също, както и преди, за архитекта или инженера – „генералисти“, няма място, тъй като те биха ограничили безконтролното увеличение (в пъти) на строителните цени.

Тоест след Втората световна война България преминава през много динамични етапи, които не се отразяват особено позитивно върху модела на архитектурната практика, която въпреки негативите оцелява. Ако арх. Тодоров се беше опрял на тези факти и изводите от тях, щеше да затвори и научно да обясни причините за явленията, а не само последствията, които третира. Още повече, че неговите изводи, основани на цитираните факти, безспорно са верни. Най-добронамерено, рецензентът си позволява тези допълнения и коментара към тях, с които желае да аргументира верността на част от тезите на докторанта. Арх. Тодоров правилно проследява промените в законовите рамки в страната и обяснява следствията от тях, свързани с подмяната и деформацията на ролята на архитекта. Абсолютно верни са аргументите му, изложени в критиката на нормативните документи, въз основа на които професионалната значимост на „архитекта – генералист“, постепенно се свива и той изчезва от строителната практика. Тези нормативни документи са следствие на икономическите модели и те само спомагат функционирането им. Изводът, че „терминът „проект“, – веднъж като начинание, друг път като съставна част от някаква документационна съвкупност, представлява „концептуална еkleктика“, има съществена стойност в труда, защото обясняват реалностите, включително и множеството конфликти на интереси, свързани и с администрацията, и с практикуването на професията. Анализът и критичните бележки към ЗУТ, включително и фактът, че в него думата „архитект“, се споменава само веднъж, са забележителни. Изводът, че ЗУТ има хибридно естество от една правна доктрина на социалистическо общество, неуспешно адаптирана към икономика на свободния пазар е правилен (стр.56). Ето защо този закон играе роля, задържаща, както развитието на благоприятна жизнена среда, така и на икономиката на страната. Същите изводи бяха направени в Министерството на инвестиционното проектиране през 2013 година. Обаче споменатият по-горе от автора на рецензията настоящ политико-икономически модел,

основан на разпределяне и усвояване на значителни публични средства, няма никакъв интерес от промяна на тази законодателна рамка, която защитава изключително неговия финансов просперитет.

Втората част на тази глава има значителна познавателна стойност, тъй като подробно описва развитието на процесите, свързани с професията в Бавария. Като бележка авторът би си позволил да направи малка корекция, тъй като част от използваните и цитирани закони и нормативни документи са общо германски, а не чисто баварски. Обобщението на тази глава, в което е описано отделянето на архитекта в България от същността на професията, има много ценна съпоставка по отношение на характера на собствеността в двете страни и нейното влияние върху качеството на жизнената среда. Ако в българската конституция частната собственост е прокламирана като неприкосновена (чл. 17 ал. 3), то в Германия след като е гарантирана собствеността, се обявява, че тя задължава и че нейното използване трябва да служи същевременно на благо на обществото. „Авторите на германския основен закон (Конституцията се нарича така) очевидно са постановили равновесие между частните и обществените интереси по отношение на собствеността, докато в българската конституция тази тема не е фундаментална,, (стр.306). Този извод има много сериозен принос по отношение на тезите в труда, свързани с ролята на архитекта и неговите obligations към жизнената среда на обществото, каквито българският архитект по закон няма.

Бих препоръчал в тази глава допълнително да бъдат изследвани причините за нарастващата динамика в промените на баварската строителната наредба (Bayerische Bauordnung), която до 2008 г. е доста уравновесена, а след това промените стават ежегодни. Това не говори добре за нейният правен континуитет. Също така препоръчвам да бъде споменат и обяснен немският термин „vorlageberechtigt,, (човек който има право да подписва строителни книжа) и „entwurfsverfasser,, (изготвящ идеен проект), използвани в германското строително законодателство. Тези определящи професията думи предопределят възможността на архитекта в Германия на бъде и „генералист,,. В тази немска формулировка се съдържа и друга особеност, която съществува в Германия – архитектурните проекти да бъдат изготвяни от хора, които нямат архитектурно образование, но са получили правото да подписват строителни книжа („vorlageberechtigung,,). Такива авторът на рецензията познава лично и те не са малко. Това поставя въпроса доколко професионалният статус на архитекта в Бавария, респективно в Германия, е защитен от закона и дали изобщо подлежи на защита.

Повечето от изводите от главата са верни. Особено ценен е анализът на факта, споменат и по-горе, че професията архитект в България е ориентирана към правене на проекти

(документи), а в Бавария – в изграждане на обекти (сгради). Очакваният резултат от трудовата дейност е различен, тъй като целите не са еднакви. Арх. Тодоров поставя акцент върху отговорностите на професията към качеството на жизнената среда на човека. Тук е мястото да бъде обърнато внимание по отношение на строителния обект на съотношението „цена – качество,,, споменавано многократно от арх. Тодоров в труда, но никъде не е изследвана разликата в хонорарите на архитектите в Бавария и в България. Те също са определящи, защото няма справедливост в исканията за видовете и обхвата дейности, ако те не са адекватно финансово обезпечени. Този извод тук липсва, а той е съществен.

6. 3. Глава втора – Нормативни рамкови условия за упражняване на професията архитект в България и Бавария

Тук са дефинирани особеностите и съдържанието на професията „архитект,, според някои европейски документи. Изследвани са различни директиви на ЕК, изисквания към квалификацията и др. Тази част на труда има повече информационен характер. Към глава втора авторът на рецензията би направил следните препоръки:

- Препоръчвам значителна част от втората глава да бъде обособена като приложение, предвид нейния преобладаващо информационен характер и включването на обемни нормативни документи. В този вид материалът би могъл да бъде ценен и като самостоятелен справочен ресурс за практикуването на архитектурната професия в Германия и България. В рамките на дисертационния труд обаче следва да бъде редуциран така, че да не размива основната аналитична линия.
- Има известна езикова неточност в тезите на арх. Тодоров – стр. 84 – „българският архитект може да изпълнява xxx%-та от неговия професионален профил в Бавария,, (за яснота – ограничен процент или че не може да покрие целия обхват от видове дейности). По точно е да се каже, че българският или баварският архитект имат право да изпълняват някакъв вид работи в Бавария или България, а дали могат и дали са подготвени за това е друг въпрос. Това не е деформация на пазара на архитектурния труд, както твърди авторът на труда. Правото не означава може. Познати са много хора, които имат шофьорски книжки, но не могат да управляват автомобили. А обобщението за неможенето на всички български архитекти от професионална гледна точка демонстрира липса на професионална етика у автора на този неудачна формулировка и освен това е

невярно. Последното авторът на рецензията може да опровергае като цитира конкретни имена на можещи български архитекти.

- В тази глава още веднъж е демонстрирано неточно разбиране на термина „директива на ЕС или ЕК. „ Директивата не е закон, а напътствие, целящо хармонизиране на националните законодателства, където е възможно и желателно, а не е инструмент за автоматично и пълно уеднаквяване на законодателството. Оставено е правото за национална регулация. (стр. 102). Следва да се има предвид, че директивите оставят определена свобода на държавите членки при транспонирането им в националното законодателство.
- Неубедително е паралелното представяне на едни и същи текстове на немски и български език, например на стр. 151–154, както и на други места в труда. Ако целта е да бъде демонстрирана точността на превода, достатъчно би било да бъдат представени избрани ключови фрагменти, придружени от необходимия превод. Пълното двуезично възпроизвеждане увеличава обема без пропорционално нарастване на научната стойност и би могло да бъде преместено в приложения.

Към изводите докторантът предлага буквално прилагане на определенията на ролята на архитекта от баварския модел, като задачите са формулирани по документ НОАІ, който от своя страна е преведен почти буквално и предложен като Методика на КАБ. Тя за съжаление е неуспешно прилагана в българската практика. Методиката на КАБ за обхвата на видовете дейности на архитекта в България не съответства с Наредба №4 за обхвата и съдържание на инвестиционните проекти. Това несъответствие води до неприложимост на Методиката на КАБ.

Арх. Тодоров правилно оценява концептуалните разлики между двете страни. Изводите от главата са правилни. Критиките към ЗУТ, Закона за авторското право и съпътстващите наредби са аргументирани и убедителни. Строителната документация между двете страни се различава съществено. Една от големите слабости у нас е липсата на нормативен документ, подобен на DIN69901, който да дефинира що е проект и неговите характеристики. В тази глава арх. Тодоров описва много от странностите на практиката у нас от гледна точка на практикуващ в Бавария специалист. Тук обаче препоръчвам критическият анализ да се разпростре и върху германската строителна нормативна уредба, както и върху директивите на ЕК, в които също има нелогични и неприложими предложения, които по-скоро са добри популистки пожелания. На страници. 116 – 118 арх. Тодоров анализира документ на Европейската комисия, свързан с препоръки за регламентиране на професионалните услуги, което има характер на рестрикция или както правилно е отбелязано „тук се крият невидими бариери, които

ограничават иновациите,,. Изводът, че ЕК не може да осигури баланс между необходимите регулатори на входа и на реалния резултат (стр119) е правилен. Съпоставянето на двата модела „на професионално защитена логика и на пазарно ефективна логика“, практикувани в различните страни на ЕС потвърждава направеният по-горе извод.

В тази глава е разгледана ролята на архитекта в различните ситуации на процеса на изграждане на средата. Обърнато е внимание на феномена „авторски надзор,, на „техническият ръководител,, и на „консултанта,, в процеса на изработване и изпълнение на един инвестиционен проект в България. На стр. 163-166 е обяснена философията и логиката по които се провеждат процедурите, свързани с изпълнението на един проект, както и юридическата база върху която се градят работните отношения в Германия. (Германски Граждански кодекс). Към тази глава препоръчвам на следващ етап да бъде проучено и строителното законодателство и на други Европейски страни, с доказани успешни архитектурно – строителни модели – примерно Италия, Франция, Австрия, Англия с техните плюсове и минуси. На финала в така нареченото „обобщение,, състоящо се от теза, аргументация и изводи, авторът предефинира част от резултатите на проучването до тук. Част от направените изводи са убедителни, а друга изисква изясняване или са израз на лично отношение. Тезата, че правилната професионална практика е тази на „баварския архитекта – генералист,, е харесвана и от рецензента, но световната практика показва, че не е единствената и не може да бъде универсален ключ към решаване на проблемите. Тук рецензентът ще си позволи да внесе допълнение – още по-всеобхватен „генералист,, от този в Бавария е така наречения „баумајстер,, в Австрия. Той е натоварен с още повече правомощия, свързани със строителство и документация за него, а в йерархично отношение е поставен над архитекта и строителния инженер. Пристрастеността на докторанта в това направление е пречка за научната обоснованост на подобна теза. Ето защо тук препоръчваме да бъде проучен опита на останалата част от Европа, Северна Америка, Азия (Дубай, ОАЕ, Сингапур, Китай). Бавария безспорно е добър пример, но не е единственият в света с положителни резултати.

6. 4. ГЛАВА ТРЕТА – АДМИНИСТРАТИВНИ, СЪДЕБНИ И БИЗНЕС ПРАКТИКИ, ФОРМИРАЩИ РАМКОВИ УСЛОВИЯ ЗА УПРАЖНЯВАНЕ НА ПРОФЕСИЯТА АРХИТЕКТ В БЪЛГАРИЯ И БАВАРИЯ

Безспорно, законодателството е отражение на политическата и икономическата реалност в една страна и регулира отношенията между публичните и частните интереси.

В тази глава обаче е включен значителен материал с пряка връзка с лични административни и съдебни производства на автора спрямо КИИП, КАБ и ДНСК. Когато изследователят е страна по разглежданите производства, възниква въпрос относно необходимата научна дистанция и възможността тези материали да бъдат използвани като безпристрастен емпиричен източник. Допълнително внимание заслужава начинът, по който са характеризирани съдебни актове и конкретни длъжностни лица. Препоръчвам подобни оценки да бъдат заменени с неутрален анализ на фактите, процедурите и правните последици. Поради това считам, че глава трета следва да бъде съществено редуцирана или, ако не може да бъде обвързана пряко с основната изследователска теза, да бъде изключена от основния текст.

Има обаче един извод, направен в т. 4.1, който следва да бъде обсъден. В него се твърди, че „генезисът на упадъка на професията архитект в България се корени в историческото развитие на страната“ и че „деградацията“ се отразява в творчеството на множество български архитекти, работили при различни регулаторни режими от 1944 г. до днес (стр. 305). Според рецензента тази формулировка е прекалено обобщаваща и не отчита достатъчно многообразието и качеството на българската архитектурна практика през разглеждания период. Могат да бъдат посочени множество значими архитекти и произведения, създадени при различни политически, икономически и нормативни условия. В този контекст е необходимо разграничаване между ограниченията на професионалната среда и качеството на конкретните архитектурни произведения. Подобно разграничение би повишило аналитичната обоснованост на тезата.

6. 5. ГЛАВА ЧЕТВЪРТА – ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРИ РЕАЛИЗАЦИЯТА НА НАЧИНАНИЯ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА СГРАДИ В БЪЛГАРИЯ И БАВАРИЯ

В тази глава се заявява търсене на закономерности, но изложението в значителна степен е насочено към изследване на модели, по които се организират процесите. Във връзка с баварската фаза 0, разгледана на стр. 311, възниква въпросът за възможността строителните разходи да бъдат надеждно определяни за продължителен времеви период при значителна динамика на цените и инфлацията. На стр. 343 е използван източник № 347 от 2010 г., когато икономическите условия в Германия са съществено различни от настоящите. Поради това е необходимо методиката за прогнозиране на разходите да бъде обвързана с актуални икономически показатели и да бъде ясно посочен диапазонът на приложимост на използвания модел.

Изводите за ролята на архитекта в България и Бавария са в значителна степен убедителни. Твърдението, че в Бавария проектирането е съсредоточено в един интердисциплинарен образован човек – автора на идейния проект, който най-често е архитект и има право да подпише цялата проектна документация, поемайки, разбира се и цялата отговорност, е вярно, но само когато се отнася до малки обекти, за които организацията от типа „one man show“ е достатъчна. Да не говорим за големите германски архитектурните бюра – примерно „Фон Геркан, Марг и партнер,, „Бениш и Бениш, JSK, филиалите на Норман Фостер, ОМА, Заха Хадит, Хелмут Ян и много други. В повечето от тях има разделение на видовете дейности. Още в следващото изречение авторът на труда внася пояснение, което опровергава предишните му изявления. Следващите размисли, информация и констатации са верни. Особено ценно за българската практика е направеното от арх. Тодоров заключение, че върху проектантския процес в България липсват достатъчно ефективни механизми за контрол, а отговорностите са силно редуцирани. Негативите обикновено остават при възложителя и при строителя. Тази глава е разказ за участниците в процеса. Интерес представляват предложените модели на изпълнение на строителни задачи. Тук отново се поражда съмнение дали тематиката на този труд не е от друга научна област – икономика на строителството, управление на проекти или нещо подобно. Изследвани са взаимоотношенията между участниците в процеса. Предложени са пет вида модели на реализация, повечето подходящи само за жилищни сгради. Арх. Тодоров прави констатация, че на българските архитекти липсват знания и умения, с които да гарантират съотношението „цена – качество,, на строителния продукт и че те смятат, че икономическото планиране е „несвойствена,, работа за професията, но не отчита, че в Наредба №4 за обхват и съдържание на инвестиционните проекти, такъв вид дейности изобщо не се предвижда. Този анахронизъм, останал от времето на единните държавни цени в строителството съществува и до днес. За този факт вината не е на архитектите, а на МРРБ и още повече в икономическия модел, който не се нуждае от рамкиране и научно обосноваване на строителната стойност. Тук вината не е в архитектурната колегия, а липсата на такъв извод е слабост в труда на арх. Тодоров.

Изводите, изложени в долната част на стр. 323 и 324, са особено значими за професионалния и институционалния дебат. Твърдението, че финансовите икономии могат да достигнат 15–20%, е интересно и има потенциал за допълнително количествено изследване. Според практическите наблюдения на рецензента подобни икономии в определени случаи могат да бъдат и значително по-големи. За да придобие този извод

по-висока научна стойност, би било целесъобразно той да бъде подкрепен с конкретни емпирични данни и сравними казуси.

Представените организационни модели и техният анализ имат сериозен научно-приложен характер и имат с принос за знанието, необходимо при управлението на проекти. Особеност на безотговорността на строителството в България е прехвърлянето ѝ върху юридическото лице – строителната фирма, а персонално почти никой не носи отговорност. Анализите за предимствата, ограниченията и недостатъците на моделите са коректни и верни. Известна непълнота при моделите се забелязва в разновидността на МОДЕЛ BG-5, и това е в случаите, когато архитектът е и възложител, и строител. Тази организация при жилищните сгради би била единственият случай, при който архитектът ще разбере истинската реална пазарна стойност на своя труд след реализацията на крайния продукт – жилищата, която ще бъде изразена в разликата между строителните и съпътстващи разходи и продажната цена. В т. 1. 6. 1 е разгледана функцията на строителния надзор и на консултанта. Твърдението, че строителният надзор няма аналог в друга европейска страна не е вярно. Моделът е копиран от Франция, където съществуват поне три такива фирми – SECOTEC, DEKRA и Arave, и те имат абсолютно същите функции, както в България. Друг е въпросът за резултатите от този вид контрол, но в един научен труд достоверността на информацията е от огромно значение. В т. 1. 6. 2 „Технически ръководител,, – арх. Тодоров, както и повечето български строители в Германия използват терминология, която според рецензента се нуждае от прецизиране. Равностойният по смисъл на българския технически ръководител в Германия се нарича „полир,, а „баулайтер,, е техническият директор на фирмата и носителът на съответни лицензионни права. По нататък са представени германските модели – пет на брой. Тази част от труда има описателен характер. Подобни организационни модели, базирани на DIN 276 бяха представени през 2013–2014 г. от Министерството на инвестиционното проектиране (МИП), но бяха отхвърлени и това в момента е тема, която рядко се обсъжда публично в публичното пространство. Икономическата структура в страната не позволява прилагането на нито един от тези модели при изпълнение на инвестиционни проекти. Тезата и изводите в точки 3, 1 и 3. 2. и 3. 3 са верни и аргументирани. В строителния сектор липсва политическа и икономическа воля, но това не може да се вменява като вина на архитектите.

6. 6. ГЛАВА ПЕТА – РОЛЯ НА ПРОФЕСИЯТА АРХИТЕКТ ЗА БАЛАНСИРАНЕ МЕЖДУ ОБЩЕСТВЕНИТЕ И ЧАСТНИТЕ ИНТЕРЕСИ ПРИ СЪЗДАВАНЕТО НА СГРАДИ В БЪЛГАРИЯ

Тази глава повтаря до голяма степен написаното до тук. Заглавието не е адекватно към съдържанието на главата, която отново е с преобладаващо цитатен характер. Авторът на рецензията би препоръчал те да бъдат отделени в приложения, тъй като нямат особен научен принос. Цитираната терминология може и трябва да бъде отделена в речник в началото на труда, за да има яснота и единство по отношение на текста. По голямата част от главата повтаря информация и тези от предишните глави. Отново се говори предимно за Бавария, а заглавието на главата подсказва съвсем друга посока. Обхватът се разпрострял дори до доставчици на строителни материали и оборудване. Относно твърденията от стр. 418, свързани с цифровата реформа в България може да се твърди, че авторът на труда не отчита в достатъчна степен актуалното развитие. В България се подготвят платформи, които се основават на изкуствен интелект, който да улесни и ускори процесите в тази област. На стр. 421 също има твърдения за правния мир в България, които са неверни, а и са извън непосредствения предмет на настоящия труд.

Изводите от главата не съдържат достатъчно ясно разграничени нови научни резултати и на места имат по-скоро публицистичен, отколкото академичен характер. Поради това считам, че глава пета следва да бъде съществено преработена, а при невъзможност за ясно обвързване с основната изследователска теза – да бъде изключена от основния текст.

Следва заключение, в което авторът повтаря някои тези и формулира негови виждания за научни, научно-приложни и приложни приноси на труда. Авторът на рецензията ще се въздържа да коментира приложимостта на настоящето изследване, предвид специфичните условия в страната. Трудът има определено сериозни качества като информационен материал.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

В заключителната част на автореферата си, авторът сам стига до извода, че трудът не са ясно разграничени научните приноси. Не са формулирани достатъчно ясни отговори на въпроса „защо“, и не са изследвани никакви причинно-следствени връзки. Предложеният за изследване материал и холистичният подход са основа за множество изводи с научен характер и потенциал. Тук критиките са към научния ръководител и

научното звено. Научна стойност има направеният в първа глава исторически преглед и анализ на събраните огромно по количество документи, чертежи и текстове. Основните постижения в труда са свързани с изследване на тематика, която е много актуална в страната, но същевременно над нея виси нещо като „неофициална бариера“, – неофициална забрана за дискутиране по темата. Съпоставката с баварския модел показва, че има и друг начин на реализиране на инвестиционни проекти, който има своите предимства, основани на различна икономическа и политическа база, което има определено научно-приложен характер..

Значимостта на труда е в критическия анализ на състоянието на архитектурната професия в страната, ограниченията и негативните последици от съществуващия модел и аргументите в подкрепа на необходимостта от промяна на този модел, за да се отвори устойчив и предвидим модел на развитие у нас. Ако трябва да бъде посочен най-значимия принос на труда, то това е констатацията, че според законодателството у нас проектите са насочени към съставяне на документация (хартиена или дигитална), а в Бавария целта е завършена сграда, тоест проектът е сградата. Този извод трябва да стане достояние на цялата проектираща колегия, на възложителите и на законотворците. Дали архитектът ще бъде „генералист“, или играч в отбор, това е проблем от второстепенно значение. Представените модели имат сериозен приложен характер.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите са представени количествено – общо 9 броя, поради което в настоящата документация не е възможно да бъде извършена съдържателна рецензия на всяка от тях. Арх. Тодоров е представил и таблица с т.нар. наукометрични показатели, свързани с нормативните изисквания. Отбелязвам, че количественото измерване на публикационната активност не следва да измества оценката на качеството, научната значимост и приноса на отделните публикации.

9. Лично участие на докторанта

Безспорно е личното участие на докторанта в разработката на труда и липсата на водене от научното звено. Арх. Тодоров показва завидно познание на материята, убедително представя своята теза и убедено и последователно я защитава. Той е мотивиран от негова лична професионална ангажираност със законодателната рамка на професията у нас, демонстрира последователност, лична ангажираност и последователност и професионална ангажираност, които заслужават положителна оценка.

10. Автореферат

В представения труд авторефератът е с обем, който заема 10 страници от основния документ. По форма той съответства на приетите у нас изисквания за структурирано представяне на дисертационния труд. Качеството и съдържанието му показват способност за стегнато и цялостно представяне на основните тези и резултати. Материалът е логично структуриран, съдържанието е пълно, а изложението е ясно и разбираемо. Сам по себе си авторефератът притежава качества, които позволяват да бъде използван и като основа за самостоятелна публикация след съответна редакция.

11. Критични забележки и препоръки

а. При разработването на научен труд е необходимо да се поддържа безпристрастен и доказателствено обоснован подход. Силната лична ангажираност с разглеждания проблем е разбираема и може да бъде ценен източник на мотивация, но следва да бъде ясно разграничена от аналитичните оценки и научните изводи.

б. Като продължение на горния текст и опита за сравнително безкритично отношение към германската строителна действителност от страна на автора, ще изложи следните факти, които следва да бъдат разгледани критично в контекста на сравнителния анализ:

– Контрол на незаконно строителство в Германия – заводът на ТЕСЛА край Берлин, където строителството започва преди да е издадено окончателното разрешение за целия завод. Това е било направено чрез специалния германски механизъм за *vorzeitiger Maßnahmenbeginn* — разрешение за предварително започване на определени строителни дейности, издадени от службата по екология. Имало е значителните граждански протести. Случаят поставя въпроса за ефективността на механизмите за строителен контрол и за влиянието на икономическите интереси върху тяхното прилагане. В рецензията не е представена достатъчно информация относно последващото правно уреждане на обекта. Това поставя въпроса за съпоставимостта на подобни практики с българската действителност. В сравнение със завода ТЕСЛА Баба Алино край Варна по мащаби е несъизмерим по мащаб.

– Безгрешна проектантска практика – Строителството на летището Берлин – Бранденбург продължава повече от 12 години и се е наложило да бъде съборено и още веднъж построено, поради грешка и непълнота в проекта. За преразхода на средства и до днес не се говори официално. Този факт е предизвикал промени в строителното законодателство в Германия (2005 г.) и тогава са въведени петте категории сгради,

спрямо които подходът, съдържанието и обхватът на проектите днес са различни, спрямо 90-те години на миналия век. Изводът е, че не всички проекти са безгрешни.

– Равнопоставеност и справедливост при упражняване на професията – Член 650 на Гражданския кодекс в Германия, за който става дума в труда на арх. Тодоров, дава неограничени права на възложителя и поставя в неравностойно положение изпълнителите на проекти и сгради. Това е нарушение на принципа за равнопоставеност в търговското право. Промяната е направена в началото на 20-те години на нашия век. Счита се, че част от причините за фалитите на строители и проектанти (повече от 60 000 в Германия в последните години по данни от пресата) се дължат именно на тези изменения на закона.

– Цени на жилищата – В резултат на „добрата проектантска практика“, кредитите за жилища, построени през последните години ще бъдат изплащани от две и три поколения. Жилищата стават все по-недостъпни за гражданите. Това не може да бъде декларираната „оптимална жизнена среда,,.

Посочените четири примера дават основание да се постави въпросът дали евентуалното безкритично и буквално прилагане на баварското строително законодателство в България непременно би довело до положителен ефект върху българската строителна практика и общество. Считаю, че сравнителният анализ следва да отчита не само нормативните решения, но и икономическия, институционалния и историческия контекст, в който те функционират.

в. Препоръчвам на арх. Тодоров да разшири сравнителния анализ с други модели на организация на проектантските и архитектурните дейности. Особено подходящи за сравнение са практиките в Лондон, Париж, САЩ, Дубай, Сингапур и Китай. В големите и сложни инвестиционни проекти трудно може да се приложи моделът на един самостоятелно практикуващ архитект, дори при висока степен на професионална компетентност. Законодателната рамка обаче следва да допуска различни форми на организация, включително за по-малки и средни по мащаб проекти. Професията архитект има разнообразни проявления – концептуалист, визионер, прагматик, генералист, теоретик, изследовател, технократ и др., и научният анализ би спечелил от признаването на това многообразие.

г. Препоръчвам глава трета и пета да бъдат изключени от основния текст. Аргументите бяха представени към тях.

д. Препоръчвам научното звено да анализира натрупания опит от провеждането на процедурата и да прецени възможностите за усъвършенстване на организацията на обучението, научното ръководство и вътрешната процедура по подготовка на

дисертационни трудове. Значителна част от критичните бележки в настоящата рецензия са свързани именно с тези аспекти.

13. Лични впечатления

Арх. Стоян Тодоров е практикуващ архитект, със сериозна професионална практика и опит именно като „генералист,. Оценявам положително и високо личната му професионална ангажираност за постигане на по-добри условия за практикуване на професията в България, която заслужава подкрепа и уважение.

14. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

След адекватна редакция, препоръчвам трудът да бъде публикуван и със съдържанието му да бъдат запознати ръководствата на Камарата на архитектите, КИИП и Камарата на строителите.

Заклучение

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които имат значение за развитието на архитектурната практика и са представени в съответствие с изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния правилник на ВСУ „Черноризец Храбър“.

Дисертационният труд показва, че докторантът, дипл. инж. арх. Стоян Тодоров, притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в професионално направление 5.7. Архитектура, строителство и геодезия и демонстрира способност за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради изложеното давам положителна оценка на проведеното изследване, на представените дисертационен труд и автореферат, както и на постигнатите резултати и формулираните приноси. Предлагам на почитаемото научно жури да присъди на дипл. инж. арх. Стоян Тодоров образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование, професионално направление 5.7. Архитектура, строителство и геодезия, докторска програма „Архитектура на сгради, конструкции, съоръжения и детайли“.

1. 09. 2026.... г.

Рецензент:.....

Проф. д-р арх. Иван Данов